

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12(436+7/8)«19»

ПИТАННЯ ДЕМОКРАТІЇ У ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ГАНСА КЕЛЬЗЕНА

Абашнік В. О.,

доцент, доктор філософії,
завідувач кафедри гуманітарних
та фундаментальних юридичних дисциплін
Харківського економіко-правового університету

Анотація: Представлено основні етапи еволюції розуміння Гансом Кельзеном (1881-1973) поняття демократії. Спочатку вказано на особливості його філософсько-правової та юридичної позиції та критичний юридичний позитивізм. Потім розглянуто трактування Кельзеном поняття демократії у різні періоди творчості, зокрема в історичному та актуальному контексті (реальна та ідеальна демократія). На завершення вказано на роль парламентаризму в рамках реальної демократії.

Ключові слова: Ганс Кельзен, філософія права, критичний юридичний позитивізм, реальна демократія, ідеальна демократія, парламентаризм, свобода та автономія людини.

Аннотация: Представлены основные этапы эволюции понимания Гансом Кельзеном (1881-1973) понятия демократии. Сначала указано на особенности его философско-правовой и юридической позиции и критический юридический позитивизм. Далее рассмотрена трактовка Кельзеном понятия демократии в разные периоды творчества, в частности в историческом и актуальном контексте (реальная и идеальная демократия). В заключение указано на роль парламентаризма в рамках реальной демократии.

Ключевые слова: Ганс Кельзен, философия права, критический юридический позитивизм, реальная демократия, идеальная демократия, парламентаризм, свобода и автономия человека.

Annotation: The main periods of the evolution of Hans Kelsen's (1881-1973) understanding of democracy are presented. The features of his philosophical and juridical position and of the critical legal positivism are given in the beginning. Further Kelsen's interpretation of the term "democracy" in the different periods of his activity is considered, e.g. in historical and actual context (real and ideal democracy). In conclusion the role of the parliamentary in the real democracy is pointed out.

Key words: Hans Kelsen, philosophy of law, critical legal positivism, real democracy, ideal democracy, parliamentary, human freedom and autonomy.

Питання демократії має особливу *актуальність* не лише для політичного життя у світі та в сучасній Україні, але й для вітчизняної філософії права, до якої при вирішенні вказаного питання апелюють політики, юристи, соціологи та економісти. У цьому контексті важливі орієнтири та імпульси щодо розуміння питання демократії можна отримати завдяки вивченню досліджень класиків філософії права та юриспруденції, до яких безумовно належить відомий австрійський та американський вчений Ганс Кельзен (1881-1973), основоположник оригінальної теорії права – «чистого правочення» або «чистого вчення про право».

Ступінь наукової розробленості питання демократії у творчості Ганса Кельзена має певну традицію у західноєвропейській, англосаксонській та латиноамериканських школах філософії права. Зокрема слід виділити відповідні праці таких авторитетних філософів права та професорів-юристів, як австрієць Роберт Вальтер, німці Хорст Драйер, Олівер Лепсіус та Міхаель Штольайс, аргентинець з харківським корінням Еухеніо Булігін, американець Стенлі Паулсон, бразилець Габріель Діас. Однак у вітчизняній юриспруденції та філософії права вказана проблема до цього часу перебуває на початковому рівні розробки. Окремі аспекти демократичної проблематики у творчості Ганса Кельзена розглянув автор даної статті в деяких своїх публікаціях [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Але саме в цій статті вперше українською мовою буде розглянуте питання демократії у роботах Ганса Кельзена, в чому й буде *новизна* цієї статті.

Мета статті полягає у з'ясуванні розуміння Гансом Кельзеном поняття демократії у його публікаціях різних періодів творчості. *Основним завданням* цієї статті буде відповідний аналіз поглядів Ганса Кельзена на демократію, зокрема у історичному та актуальному контекстах.

Спочатку слід вказати на те, що творчий доробок Ганса Кельзена поєднує декілька напрямів, головними з яких були теорія права, філософія права та політична теорія. Основою його філософсько-правових досліджень була оригінальна теорія права, яку він сам назвав «чисте правочення» або «чисте вчення про право» (Reine Rechtslehre). Перші кроки щодо розробки цього вчення були зроблені Гансом Кельзеном у його публікаціях та доповідях «Віденського періоду» (1901-1930), зокрема у творі «Головні проблеми вчення про державне право» (1911; 2-ге вид., 1923). Під час «Німецького або Кьольнського періоду» (1930-1933) у своїх творах («Держава як інтеграція», 1930) він поглиблював різні аспекти цієї правової теорії й працював над головною роботою з цієї проблематики – «Чисте правочення. Вступ до правознавчої проблематики» (1934), яка була оприлюднена уже в «Женевський період» (1933-1940). Після еміграції до США Ганс Кельзен прикладав багато зусиль до популяризації чистого правочення в англосаксонському світі та в латиноамериканських країнах, де виходили його праці у відповідних перекладах. Під час «Американського періоду» (1940-1973) з'являється друге видання його роботи «Чисте правочення» (1960), яке було перероблене та майже втричі розширене [4].

Свою теорію права або чисте правочення Ганс Кельзен називав «критичний юридичний позитивізм», який на відміну від філософського позитивізму та попереднього юридичного позитивізму (зокрема, його гейдельберзького вчителя Георга Єллінека), відхиляв не лише ідеалістичні та метафізичні спекуляції, але й був націлений проти всіх юридичних позицій, які поєднують юридичні судження з моральними, соціологічними, теологічними та іншими елементами. Саме з позиції «критичного юридичного позитивізму» Ганс Кельзен розробляв і тему демократії, яка є важливою складовою частиною його політичної теорії або вчення про державу. Він також уточнював своє розуміння демократії у філософсько-правових працях, про які буде йтися далі.

Протягом всього життя демократична тематика займала важливе місце у німецьких, французьких та англійських публікаціях Ганса Кельзена. Серед останніх слід виділити такі: «Про сутність та цінність демократії» (1920, 2-ге вид. 1929), «Демократизація управління» (1921), «Загальне вчення про державу» (1925), «Проблема парламентаризму» (1925), «Захист демократії» (1932), «Наука та демократія» (1937), «Основи демократії» (1955), «Функція конституції» (1964). Тема демократії була присутня не лише у друкованих працях Ганса Кельзена, але й в його доповідях та промовах на різних міжнародних форумах - починаючи від німецької доповіді «Сутність та цінність демократії», проголошеної 5 листопада 1919 р. на засіданні Віденського юридичного товариства (Австрія), й закінчуючи англійською промовою «Демократія та соціалізм» на конференції з юриспруденції та політики, яка відбулася 30 квітня 1954 р. в Чикагському університеті (США).

Далі розглянемо становлення розуміння демократії на прикладі деяких з вказаних вище робіт видатного австро-американського юриста та філософа права. У цьому контексті слід виділити дві лінії у поглядах Ганса Кельзена на демократію, а саме: 1) історичне розуміння демократії від Античності до Новітнього часу, та 2) актуальне розуміння демократії у філософії права та політичному житті 20-го століття. Наперед необхідно зазначити, що обидві вказані лінії у працях Ганса Кельзена тісно пов'язані між собою, тобто для практичного застосування та розуміння демократичних принципів він широко використовував історичний контекст в якості наглядних прикладів.

Приклади історичного розвитку демократії (першої лінії) Ганс Кельзен наводить у своїй праці «Загальне вчення про державу» (1925), яка ще двічі передруковувалась ідентичними виданнями німецькою мовою (1966, 1993). Тут він розглянув питання демократії переважно у історичному контексті у останній, дев'ятій главі під назвою «Вчення про державні форми» [8, s. 320-371]. Так, в окремих параграфах цієї глави були представлені такі питання: «§44. Автократія та демократія», «§48. Демократія законодавства», «§49. Демократія та виконання». Крім цього, Ганс Кельзен у «§ 47. Республіка» проаналізував аристократичну та демократичну державні форми, а в рамках останньої

він виклав історію становлення: 1) безпосередньої демократії (давні Греція та Рим) та 2) представницької (репрезентативної) демократії [8, s. 343-345].

Тут цікавою є позиція Ганса Кельзена щодо демократичного принципу стосовно законодавчого органу: «Демократичній думці відповідає те, що орган законодавства складається лише з однієї єдиної палати» [8, s. 352]. Далі австрійський юрист уточнює цю тезу, згідно з якою двопалатний законодавчий орган принципово можливий, але його існування має сенс лише в рамках конституційної монархії. Це припустимо тому, що саме в рамках цієї державної форми рішенням груп людей, які є близькими до монарха (перша палата, або сенат) в якості противаги будуть висуватися рішення представників народу (другої палати, або парламенту), й таким чином буде досягатися баланс різних інтересів. Натомість, двопалатний устрій в демократичній республіці, на переконання Ганса Кельзена, буде лише «...ослаблювати демократичний принцип» [8, s. 352]. Наприкінці цих роздумів він все ж підкреслював: «Оскільки двопалатна система в демократичній республіці повинна слугувати принципу розподілу влади, то обидві палати повинні бути повністю рівноправними» [8, s. 352].

Лейтмотивом роздумів Ганса Кельзена у праці «Загальне вчення про державу» (1925) є його теза щодо головної особливості існування демократичного режиму: «Панування більшості, яке є таким характерним для демократії, відрізняється від всякого іншого панування тим, що воно обумовлює наперед існування опозиції (меншості) за її внутрішньою суттю не лише у понятійному відношенні, але й визнає її у політичному відношенні та захищає її у основних правах і праві на свободу, у принципі пропорційності» [8, S. 370]. Пізніше Ганс Кельзен розширить цю тезу у своїх теоретико-правових працях, наприклад, у творі «Чисте правочення» (1960), зокрема у шостій главі «Право та держава» [9, s. 283-287].

Тепер розглянемо особливості другої лінії у розумінні Гансом Кельзенем демократичної тематики, а саме особливості її практичного застосування. Це питання було обґрунтовано віденським професором у праці «Про сутність та цінність демократії» (1920, 2-ге вид. 1929), яка стала одним із класичних творів з демократичної тематики у 20-му сторіччі. Класичного статусу цей твір набув не лише завдяки авторитетному імені його автора, але й завдячуючи чіткості та строгості дедуктивного викладення проблематики, а також не в останню чергу – привабливістю демократичної теорії Ганса Кельзена не лише для його сучасників, але й для наступних поколінь, включаючи наш час.

Спочатку слід наголосити, що друге видання праці «Про сутність та цінність демократії» (1929) Ганс Кельзен перепрацював та значно розширив його обсяг. Зокрема у своїй «Передмові» крім тлумачення самого терміну «демократія» він додав свої роздуми щодо тогочасної актуальної політичної ситуації у Європі та світі під назвою «Більшовизм та фашизм проти демократії». Тут тодішній професор державного та адміністративного права Віденського університету зокрема попереджав, що «...диктатура

пролетаріату, яка теоретично обґрунтована у неокомуністичній доктрині та практично реалізована партією російського *більшовизму*, постає проти ідеалу демократії» [10, s. 2]. Саме ця теза та подальші роботи Ганса Кельзена з політичної теорії сприяли різкій критиці його творів, зокрема чистого правочення у СРСР [2].

Робота «Про сутність та цінність демократії» (1929) складається із 10 глав, які присвячені таким питанням: свобода, народ, парламент, реформа парламентаризму, професійне представництво, мажоритарний принцип, управління, вибір керівника, формальна та соціальна демократія, демократія та світогляд. На початку цієї роботи Ганс Кельзен при визначенні поняття демократії виходить з фундаментального основоположення – свобода кожної окремої людини у суспільстві та державі. Саме на основоположенні свободи базуються два центральних принципи демократії: 1) індивідуальна автономія, та 2) самовизначення. В рамках демократії австрійський теоретик далі говорить про ідеальну демократію та реальну демократію. На його думку, в соціальній реальності неможливе досягнення рівня ідеальної демократії, а лише наближення до неї з боку реальної демократії.

В рамках наближення до ідеальної демократії Ганс Кельзен виділяє інструментарій елементів, які повинні слугувати такому наближенню. Ключовим структурним елементом цього інструментарію є «принцип більшості» або «мажоритарний принцип» (*das Majoritaetsprinzip*). Цей принцип він обґрунтовує констатуванням того реального факту, що кожна людина народжується вільною, але в умовах певного державного устрою, на виникнення якого народжена людина не мала та немає ніякого впливу. Отже, за Гансом Кельзенем, для вільно-народженої людини залишається можливість участі у розвитку або зміні цього державного устрою. Така участь в умовах реальної демократії можлива лише завдяки втіленню вказаного «принципу більшості», тобто реального впливу більшості людей на розвиток чи зміну певного державного устрою.

Наступним «...одним із найважливіших елементів реальної демократії є *політичні партії*, які об'єднують однодумців з метою гарантування їм дійсного впливу на формування публічних відносин» [10, s. 19]. Таким чином, у цьому відношенні Ганс Кельзен віддавав пріоритет саме політичним партіям, а не окремим вільним індивідуумам чи іншим організаціям, які хоча й можуть впливати на розвиток державних та суспільних відносин, але такі впливи є дуже обмеженими в порівнянні з впливами політичних партій.

Ще одним важливим структурним елементом реальної демократії Ганс Кельзен вважав парламентаризм та наголошував, «...що парламентаризм є єдиною реальною формою, в якій можна втілити ідею демократії в рамках сьогоденної дійсності» [10, s. 27]. Отже, реальна демократія, на його переконання, дуже тісно пов'язана з парламентаризмом, й має найбільші можливості свого втілення в рамках парламентаризму. Однак, слід вказати, що у своїй іншій праці «Проблема парламентаризму» (1925) австрійський теоретик все ж наголошував: «Хоча демократія та парламентаризм

не є тотожними. Мислимою є демократія і без парламенту: так звана безпосередня демократія. Однак для сучасної держави ця безпосередня демократія, утворення державної волі на народних зборах є практично неможливою» [11, s. 5].

Тут особливо слід підкреслити той факт, що Ганс Кельзен, який був палким прихильником демократії, також вказував на її слабкі сторони. Зокрема, у роботі «Захист демократії» (1932) він визнавав, що хоча демократія і відстоює рівність, але «...лише формальну, лише *політичну*, а не матеріальну, не соціальну рівність...» [12, s. 92-93]. На його тверде переконання, це пов'язано з тим, «...що правильно зрозуміла демократія бажає втілити не стільки принцип рівності, скільки принцип свободи, політичного самовизначення...» [12, s. 93]. Саме тому, Ганс Кельзен наголошував, що реальна демократія взагалі не може бути «соціальною демократією», а лише «політичною демократією» [12, s. 93].

Однак, найбільш слабку сторону реальної демократії Ганс Кельзен вбачав у її незахищеності. У цьому контексті він писав, що реальна демократія «...це така державна форма, яка є найменш захищеною проти її ворогів. Здається, це її трагічна доля, що вона повинна виношувати на своїх грудях свого найзапеклішого ворога» [12, s. 97-98]. Така слабкість реальної демократії витікає з її послідовності, згідно з якою вона повинна бути толерантною до всіх проявів свободи та самовизначення, навіть якщо такі прояви можуть нести небезпеку для самої реальної демократії й навіть призвести до її знищення.

На завершення слід вказати також на розуміння Гансом Кельзенем ролі конституції у демократичному устрої держави, яке він виказав у своїй пізній праці «Функція конституції» (1964): «Якщо розрізняти між різними формами держави – монархією, аристократією, демократією -, то вирішальний критерій у тому, що конституція уповноважує створювати загальні норми у першому випадку – певний окремий кваліфікований індивідуум, у другому випадку – відносно обмежену групу певних кваліфікованих індивідуумів, у третьому випадку – як прийнято говорити неточно – увесь народ, а правильніше – народне зібрання або обраний народом парламент» [7, с. 107].

У якості *основного висновку* можна констатувати, що авторитетний вчений Ганс Кельзен на протязі свого життя не лише був прихильником демократії, але й відстоював і розробляв її ідеї у більш ніж 400 своїх друкованих працях та численних інтерв'ю і доповідях. При цьому однією із головних тез цього знаменитого австро-американського філософа права та юриста було те, що «...*демократія – це політична форма соціального миру, узгодження протиріч, взаємне розуміння на середній лінії*» [12, s. 94].

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашик В. Передмова до публікації Ганса Кельзена «Безмістовність поняття справедливості у Платона» // Ідея справедливості на схилі ХХ століття. Матеріали VI Харківських міжнародних Сковородинівських читань (28-29 вересня 1999р.). – Харків : Університет внутрішніх справ. – 1999. – С. 280-281.

2. Abaschnik W.A. Hans Kelsens Werk in der sowjetischen, russischen und ukrainischen juristischen und rechtsphilosophischen Literatur des letzten Drittels des XX. Jahrhunderts / Manuskript. – Wien : Hans-Kelsen Institut. – 2002. – 50 S.

3. Абашнік В. Примітки та післямова перекладача [до статті Ганса Кельзена «Чи є специфічна «юридична» логіка?»] // Наукові записки Харківського економіко-правового університету / Збірник наукових статей. – Харків : ХЕПУ. – 2008. – №1 (6). – С. 136-138.

4. Абашнік В. Ганс Кельзен – видатний австро-американський юрист з українським корінням // Філософія права і загальна теорія права / Науковий журнал. – 2012. – №1. – С. 244-249.

5. Абашнік В.О. Ганс Кельзен про демократію та громадянське суспільство // Методологічні засади розбудови громадянського суспільства в Україні. Матеріали міжнародної міжвузівської наукової конференції (м. Харків, 5-6 жовтня 2012 р.) / [За ред. проф. П.І. Орлова]. – Харків: Харківський економіко-правовий університет. – 2012. – С. 52-55.

6. Абашнік В. Поняття «грунтова норма» у Ганса Кельзена // Філософія права і загальна теорія права / Науковий журнал. – 2012. – №1. – С. 257-264.

7. Кельзен Г. Функція конституції / Переклад з нім. Володимир Абашнік // Наукові записки Харківського економіко-правового університету / Збірник наукових статей. – Харків : ХЕПУ, 2011. – №2 (11). – С. 104-112.

8. Kelsen H. Allgemeine Staatslehre / Hans Kelsen. – Wien : Österreichische Staatsdruckerei, 1993. – XVI, 433 S.

9. Kelsen H. Reine Rechtslehre. Mit einem Anhang: Das Problem der Gerechtigkeit. Zweite, völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage / Hans Kelsen. – Wien : F. Deuticke, 1960. – XII, 534 S.

10. Kelsen H. Vom Wesen und Wert der Demokratie / Neudruck der zweiten, umgearbeiteten Auflage von 1929 / Hans Kelsen. – Aalen : Scientia. – 1963. – VII, 119 S.

11. Kelsen H. Das Problem des Parlamentarismus / Hans Kelsen. – Wien und Leipzig : Wilhelm Braumueller, 1925. – 44 S.

12. Kelsen H. Verteidigung der Demokratie / Hans Kelsen // Blaetter der Staatspartei. – 2. Jahrgang. – 1932. – S. 90-98.

УДК 340.12(075.8)

ПРАВОВИЙ ПОРЯДОК ЯК РІЗНОВИД СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ

Андрєєв Д. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права

та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ

Анотація: У статті визначено нагальність з'ясування питань, пов'язаних із сучасним розумінням сутності «правового ареалу», тобто безпосередньо поняттям правового простору. Запропоновано розглядати правовий порядок як проєкцію родового індивіда, що асоціюється зі спільнотою індивідів, які об'єдналися. Правовий порядок складається з державних і приватних інститутів, норм і законів, які регулюють суспільне життя. Зазначено, що правовий порядок є регулятором міжлюдських стосунків, який відкриває можливість філософського осмислення людини як громадянина, а також її прав і обов'язків. Окремо досліджено соціальні норми, які виступають структурним елементом соціального порядку і виражають його функціональну направленість. Доведено, що правовий порядок є феноменом, завдяки переплетінню в ньому нормативного і ціннісного змісту права.

Ключові слова: соціум, соціальний простір, соціальний порядок, правовий порядок, риси правового порядку, права реальність, стандарти суспільного життя.

Аннотация: В статье определяется назревшая необходимость выяснения вопросов, связанных с современным пониманием сущности «правового ареала», то есть непосредственно понятием правового пространства. Предлагается рассматривать правовой порядок как проекцию родового индивида, который ассоциируется с общностью объединившихся индивидов. Правовой порядок состоит из государственных и частных институтов, норм и законов, регулирующих общественную жизнь. Определяется, что правовой порядок является регулятором межличностных отношений, открывающий возможности философски осмыслить человека как гражданина, а также его права и обязанности. Отдельно исследуются социальные нормы, которые выступают структурным элементом социального порядка и выражают его функциональную направленность. Доказано, что правовой порядок является феноменом, в связи с переплетением в нем нормативного и ценностного содержания права.

Ключевые слова: социум, социальный простор, социальный порядок, правовой порядок, черты правового порядка, правовая реальность, стандарты общественной жизни.

Annotation: The article examines the urgent need for analysis the issues related to the current understanding of the nature of the «legal area», in other words legal framework concept. This paper suggests considering a legal order, as a projection of a generic individual, which is associated with a community of united individuals. The legal order consists of public and private institutions, rules and laws that govern public life. The article defines that the legal order is a regulator of interpersonal relations, which opens the possibility to give a meaning to a man philosophically, as a citizen, as well as his rights and duties. The social norms, which are a structural element of the social order and express its functional orientation, are examined separately. We prove that the legal order is a phenomenon due to the interplay between normative and value content of the right in it.

Key words society, social space, social order, features of social order, legal reality, standards in public life.

Сучасна вітчизняна філософсько-правова думка прагне дати остаточні відповіді на «вічні» запитання. Таке прагнення «реанімованої» сфери теоретичного

знання цілком виправдане: ми намагаємося надолужити втрачене. До таких «вічних» питань філософії права можна віднести і проблеми, пов'язані із з'ясуванням сутності «правового ареалу», тобто безпосереднього правового середовища, або правового простору.

© Андрєєв Д.В., 2013